

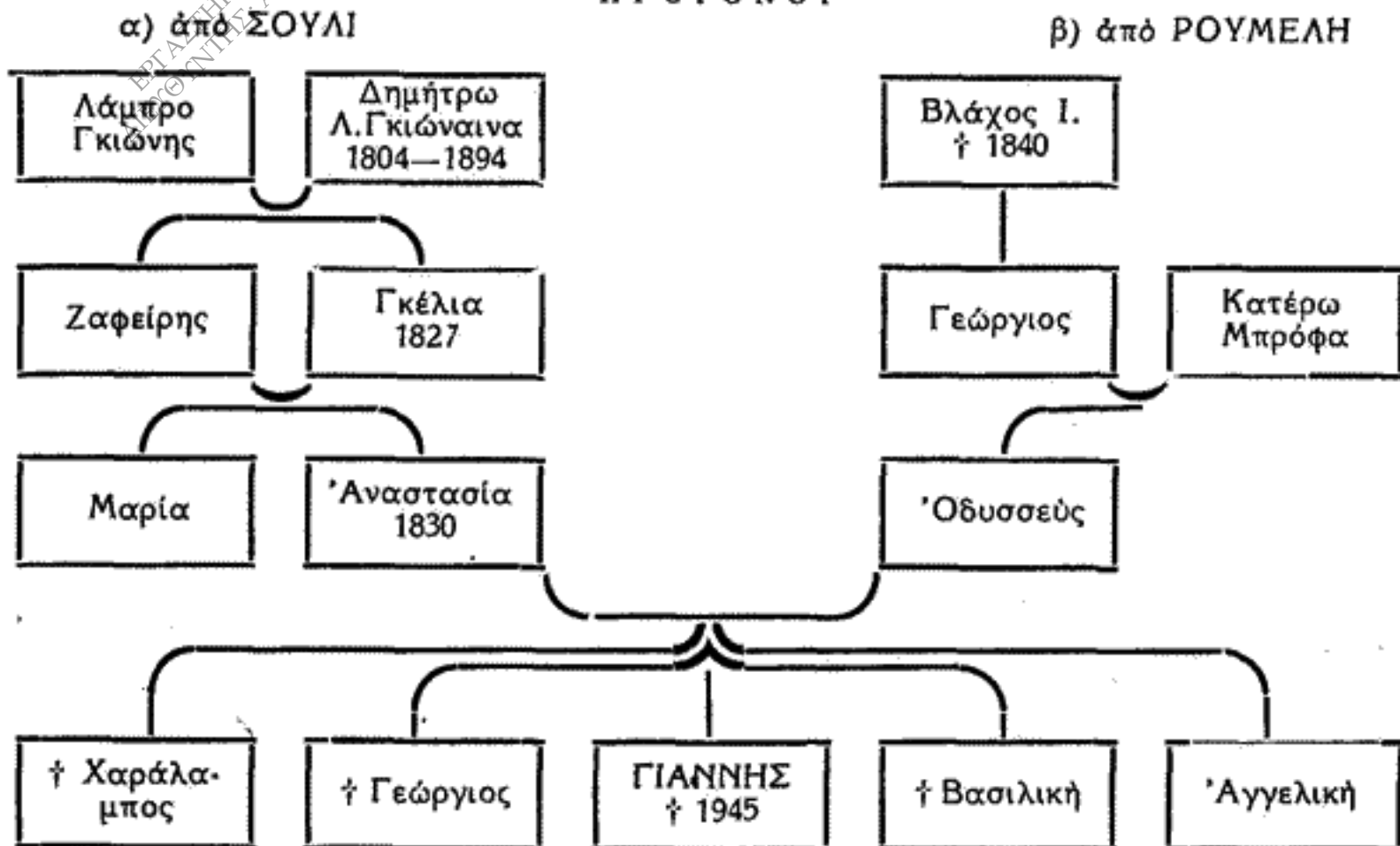
Πελοπόννησο με χρονολογία 6 'Απρ. 1825, τόν ονομάζει «ὄργανον πάσης κακίας πού δέν κάμνει ἄλλο εἰμὴ νὰ ἐφευρίσκη πονηρίας καὶ μηχανὰς κακὰς καὶ θλιβεράς εἰς τὴν Πατρίδα...».

Παρ' ὄλ' αὐτὰ ὁ Βλαχογιάννης μένει στὴ θέση του· φαίνεται πὼς ἦταν καὶ παληκάρι, γιατί σένα τραγοῦδι τοῦ 'Ανδρούτσου σχετικὸ μὲ τὸν πόλεμό του στο χωριὸ Κοστάρτσα, μνημονεύεται μαζί μὲ τὸν 'Επαχτο καὶ τὸνομά του· «ὁ Βλάχος κι ἂν σκοτώθηκε, ὁ Γιάννος πάει στὸν τόπο». Λέει ὁ

ἦταν φυσικὸ νὰ προκύψῃ μίᾳ φυσιογνωμία πληθωρική σὲ κάθε ἐκδήλωσή της πνευματική, μίᾳ φυσιογνωμία πού χάρισε στὰ γράμματα ἕνα ἔργο τεράστιο ἀντοχής καὶ ἀρετῆς. Τὴν ἐξέλιξη αὐτὴ τοῦ Βλαχογιάννη προβλέποντας καὶ ὁ φίλος του Κρυστάλλης ἔγραφε σένα Κραββαρίτη φίλο του στὶς 6 Αὐγ. 1892: «Τί νὰ σοῦ πῶ, ὦρὲ Καβράκη Μήτσιο, 'Απὸ Τοιλιγραδίτη σὲ Τοιλιγραδίτη ἔπεσα ὁ μαῦρος· κι ὅτι ξεχώρισα ἀπὸ σένα, νά, μοῦ βγήκε μπροστὰ ἄλλος Κραββαρίτης, ὅμως δέν εἶναι βέρος Κραββαρίτης καὶ τοῦ

ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΚΟ ΔΕΝΤΡΟ ΓΙΑΝΝΗ ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗ

ΠΡΟΓΟΝΟΙ

στίχος, πού δείχνει καὶ τοὺς δεσμούς τοῦ Βλάχου Ι. μὲ τὸν 'Ανδρούτσο, δεσμούς πού ἐξηγοῦν μερικὰ καὶ τὴν πολεμική τῶν ἀντιπάλων του. Ἡ δυνατὴ καὶ ἰδιόρρυθμη φυσιογνωμία τοῦ Ι. Βλάχου (πού θύμιζε κάποτε καὶ ὁ Βλαχογιάννης ὄχι μονάχα μὲ τὸνομά του), ἐπέζησε ὡς τὰ 1840 πού πέθανε κι ἄφησε 4 ἀνήλικα παιδιά, ὅπως ἀναφέρει ὁ 'Ανδρέας Βλαχογιαννόπουλος, ἕνα ἀπ' αὐτὰ σὲ γνωστοποίηση τοῦ θανάτου τοῦ πατέρα του¹. Εἶχε λοιπὸν ὁ Βλαχογιάννης στὶς φλέβες του αἷμα 'Ηπειρωτικὸ (Σουλιώτικο) καὶ αἷμα Ρουμελιώτικο (Αἰτωλικὸ καὶ Δωρικὸ).

¹ Ἀπὸ μίᾳ τέτοια διασταύρωση αἱμάτων

τοῦ. Εἶναι ἀλήθεια ἀπὸ τὸν 'Επαχτο καὶ κατάγεται ἀπὸ κεῖ ἀπὸ τὸν πατέρα του, ἀλλὰ ἡ μάνα του εἶναι Σουλιώτισσα καὶ εἶναι μίγμα Δωριέως καὶ 'Ηπειρώτου. Φαντάζεσαι τί π...ρὰς εἶναι!...», καὶ συνεχίζει ὕστερα ἀπὸ τὴ φράση αὐτή, πού θυμίζει ἀθυροστομία Καραϊσκάκη, «εἶναι φοιτητῆς τῆς Φιλολογίας, διηγηματογράφος καὶ ποιητῆς, ἀξέβγαλτος ἀκόμα (δέν ἐδημοσίευσε δηλαδή ἀκόμα, ἀλλὰ γράφει καὶ γράφει καλὰ καὶ θ' ἀναδειχθῇ καὶ λέγεται Βλαχογιάννης».

Γιὰ ν' ἀναδειχθῇ ὅμως ὁ Βλαχογιάν-

¹ Βλ. «Ἠχώ τῶν Ἐπαρχιῶν» στὶς 2 Μαΐου 1845.

² Ἀγγελομάτη: Κρυστάλλης, περ. «Ἰδέα» ἀρ. 10 1933 σ. 234.

νης, για να επιβληθῆ στήν ἐκτίμηση καί τὸ θαυμασμό τῆς πνευματικῆς Ἑλλάδος, χρειάστηκε ν' ἀγωνιστῆ σκληρά καί ἀδιάκοπα. Θ' ἀνιστορήσουμε μὲ συντομία τοὺς ἀγῶνες αὐτοὺς, ἀφοῦ προτάξουμε ὅμως λίγες γραμμές γιὰ τὴν παιδική του ζωὴ στὴν Ἑπαχτο.

ΠΑΙΔΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ

α) Στὴν Ἑπαχτο

Τὰ παιδικὰ χρόνια τοῦ Βλαχογιάννη στὴν Ἑπαχτο, κοντὰ στοὺς γονεῖς του, στ' ἀδέρφια του, στὰ συντρόφια τῶν παιχιδιῶν του Σουλιωτόπουλα καί Ἑπαχτιτόπουλα, εἶναι ἀναμφίβολα τὰ μόνα ποὺ δὲ σκιάζονται ἀπὸ τὸν ἀγῶνα τὸ σκληρὸ γιὰ τὴ ζωὴ. Κι αὐτὰ ὅμως δὲν εἶναι τελείως αἴθρια. Στὸ σπίτι — ἓνα παλιὸ Τούρκικο μεχτέσι (σχολεῖο) χτισμένο στὴ μεσιανὴ ζώνη τοῦ κάστρου λίγο πῶ πάνω ἀπὸ τὴ γραφικὴ σιδηρόπορτα, ἀνάμεσα σ' ἀνθισμένες λεμονιές καί κελαριστὲς βρυσούλες¹ — περίμεναν τὸ Βλαχογιάννη ὄχι τόσο παραμύθια, ὅσα μοιρολογήματα σπαραχτικὰ τῆς προμάμης του γιὰ τὸ Σούλι καί τοῦ Μεσολογγίου τὰ πάθη καί ἱστορίες τραγικῆς, πονεμένες γιὰ σκοτωμούς, αἰχμαλωσίες, χαλασμούς ἀνθρώπων καί τόπων. Ὅλα αὐτὰ τυλίγανε στὴ βαρειά τους ἀτμόσφαιρα τὴν ψυχὴ τοῦ Βλαχογιάννη, τοῦ ἔδειχναν πρόωρα, πόσο σκληροὶ ἀγῶνες ἐχρειάζονταν καί τὸν προπαρασκεύαζαν ψυχολογικὰ γιὰ τὸν ἀγῶνα ποὺ τὸν περίμενε. Τὸ ἴδιο νόημα ἔβγαине καί ἀπὸ τὰ παιχνίδια του καί ἀπὸ τὰ κυνήγια του τὰ παράτολμα, ἀλλὰ μελετημένα² τοῦ ἔλεγαν κι αὐτὰ ὅτι χωρὶς τόλμη, χωρὶς ψυχραιμία, χωρὶς κόπους δὲ μπορούσε νὰ νοηθῆ καμμία ἐπιτυχία, κανένας θρίαμβος· ἔτσι τὸν ἔμαθαν νὰ κινδυνεύη, νὰ μελετᾷ, νὰ προσέχη, νὰ παρατηρῆ, νὰ σκέπτεται, νὰ χαίρεται τὴν ὠμορφιά, νὰ διαβάζη στὸ τόσο γοητευτικὸ βιβλίο τῆς φύσης. Θὰ ἔπρεπε ν' ἀναφέρουμε ἐδῶ τὰ κυνηγητικὰ καί τὰ ἄλλα θυμήματα τῶν χρόνων αὐτῶν, τὰ μόνα ποὺ δὲν ξεχνοῦσε νὰ ἱστορῆ καί στὰ τελευταῖα του χρόνια, γιὰ νὰ δείξη πόσο βαθειὰ ἦταν ἡ νοσταλγία του γιὰ τὰ μέρη ἐκεῖνα, ποὺ ἔδωσαν στὴν ψυχὴ του τὴν πρώτη καί ἀληθινὴ χαρὰ. Θὰ ἔπρεπε ν' ἀναφέρουμε πόσο κιντύνευε γιὰ νὰ πιάση τοὺς «βαμβακάδες» ὅταν κατέβαινε κρεμασμένος ὡς τὴ φωλιά τους, ἢ πόσες ἐπιτυχίες εἶχε μὲ τίς «γουργάρες» καί τὰ κοτσύφια χάρις στὴν ὑπομονὴ καί τὴν παρατηρητικότητά του, θὰ μάκραινε ὅμως πολὺ ἡ ἀφήγησή μας καί, τὸ κυριώτερο, δὲν θὰ εἶχε τὴ γοητεία ποὺ εἶχε ὁ λόγος ὁ μετρημένος καί ξάστερος τοῦ Βλαχογιάννη· ἀφήνουμε λοιπὸν τὰ κυνηγητικὰ κλπ. θυμήματα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς γιὰ

ἄλλο σημεῖωμα καί γυρίζουμε στὸ σχολεῖο καί στὶς σπουδὲς τοῦ Βλαχογιάννη.

β) Στὴ Ζάκυνθο

Τὰ παιχνίδια τὰ ἄγρια δὲν εἶχαν ἐμποδίσει τὸ Βλαχογιάννη νὰ προκόβη καί στὰ γράμματα· στὸ σχολεῖο του ἦταν πρῶτος· τὴ β' Ἑλληνικοῦ εἶχε τελειώσει μὲ «ἀριστα» (ὅπως τονίζει κι ὁ ἴδιος στὸ σημεῖωμά του «Οἱ διπλωματοῦχοι τῶν ἑλλην. γραμμῶτων»¹), αὐτὸ ὅμως δὲ θὰ τὸν ἔσωζε, ἐάν ὁ σχολάρχης Ζακύνθου Λεόντιος, γνωστὸς στὸν πατέρα του ἀπὸ τὴ γυναῖκα του, γειτονοπούλα Σουλιώτισσα, δὲν ἀποφάσιζε νὰ πάρη μαζί του τὸ Βλαχογιάννη μὲ σκοπὸ νὰ τὸν βοηθήσῃ ἀλλὰ καί ἀπὸ τὸν Α. Γκοῦσκο, διάδοχο τοῦ Λεοντίου, ποὺ εἶχε μετατεθεῖ, νομίζομε, στὴν Κέρκυρα· ἦταν τόση ἡ πρόοδος τοῦ Βλαχογιάννη, ὥστε ὁ Γκοῦσκος κατάπληκτος ἐτόνιζε σὲ λόγο του ὅτι «πρῶτη φορά ἔβλεπε ἓνα μαθητοῦδι τόσο δεινὸ στὴ γλώσσα τῶν προγόνων» τότε ἔμαθε κι ὁ Βλαχογιάννης—ὅπως γράφει στὸ ἴδιο σημεῖωμά του—γιὰ πρώτη φορά τί εἶναι «χειροκροτήματα»· αὐτὸ ὅμως ἦταν μειωτικὸ γιὰ τὰ Ζακυνθινόπουλα κι ὁ προστάτης του, ποὺ δὲν ἠθελε νὰ φανῆ μὲ τὴν ὑπεροχὴ τοῦ Βλαχογιάννη πόσο καθυστεροῦσαν τὰ πλούσια Ζακυνθινόπουλα, παρακάλεσε τὸ Βλαχογιάννη νὰ μὴν ἐμφανισθῆ καί στὶς τελικὲς ἐξετάσεις. Τὰ δύσκολα αὐτά, ἀλλὰ ὡραῖα χρόνια θυμόταν ὁ Βλαχογιάννης μὲ νοσταλγία καί τὰ τελευταῖα χρόνια, κι ἡ θύμησή τους ἔφερε στὰ χεῖλη του τὸ γνωστὸ λαϊκὸ τραγοῦδι: «Τὶ ὡραῖα ποὺ εἶν' ἡ Ζάκυνθος...». Θυμόταν μ' εὐγνωμοσύνη καί τὸ Λεόντιο, τὸν πρῶτο προστάτη καί βοηθό του, καί τὸ Γκοῦσκο· ὁ Λεόντιος εἶναι γνωστὸς καί ἀπὸ τὸν καυγᾶ του μὲ τὸν γηραιὸ ἱστοριογράφου καί δάσκαλο Π. Χιώτη· ὁ τελευταῖος αὐτὸς κατάγγειλε «εἰς τὰς προϊσταμένας ἀρχὰς τὰς ἀκαταπαύστους καταχρήσεις τοῦ Λεοντίου, τὰς ὁποίας διὰ τὸ στενὸν τοῦ χώρου ἀναδημοσίευε ἐν περιλήψει ἐκ τῆς σταλείσης ἐντύπου μάλιστα ἐκθέσεως τοῦ σχολικοῦ ἔτους ἡ «Ἐφημερίς», εἰς τὸ φύλλον τῆς τῆς 23 Αὐγούστου 1879». «Διὰ τὸ στενὸν τοῦ χώρου», δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπαναλάβομε ἴσως καί μεῖς, ἔστω καί «ἐν περιλήψει», τὰ τῶν καταχρήσεων αὐτῶν, ἐπειδὴ ὅμως τὸ κείμενο δίνει καί μιὰ εἰκόνα τῆς καταστάσεως τῆς παιδείας στὰ χρόνια ἐκεῖνα καί τῶν σχέσεων τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ, ἄς μᾶς ἐπιτραπῆ ν' ἀναφέρουμε λίγα ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴν καταγγελία. Ὁ Λεόντιος, λοιπὸν, κατηγορεῖται: «α) ὅτι παρέβη τὸ περὶ ἰδιωτικῆς διδασκαλίας Β. Δ. καί... ποδοπατήσας ἀπαγορευτικὴν τοῦ ἀρμοδίου ὑπουργείου διαταγὴν, ἐσύναξε τοὺς μαθητὰς τῆς τάξεώς του ἐν ξένη οἰκίᾳ καί ἐπροπαίδευσεν αὐτοὺς ὑποσχόμενος ἀπολυ-

1. Ὅπως τὸ περιγράφει ὁ κ. Νόβας («Νέος Κόσμος» τοῦ Φεβρ. 1935).

1. «Ν. Ἑστία» 15-7-943 σ. 961.

τήριον και λαμβάνων άδρά δίδακτρα· β) απέσπα μαθητάς από τής παραδόσεως του κ. Χιώτη και διαλύων μαθητάς τάξεώς του πρό τής ώρισμένης ώρας έπροπαιδεύεν επί πληρωμής έντός τής σχολαρχικής αϊθούσης· γ) μαθητάς τής τάξεως του Χιώτου, εύδοκιμήσαντας έσημείωσεν έν τοίς ένδεικτικοίς μετεξετασίμους ίνα προπαιδεύη αυτούς κατά τας διακοπάς, ώς πράγματι διέπραξε κλπ. κλπ.», που σημαίνουν ότι τὰ «ϊδιαίτερα» αποτελούσαν και τότε σημαντικό πόρο για τους φτωχούς δασκάλους· και ότι οι εκπαιδευτικοί «είχοντο», από τότε, «στερρώς των . . . παραδόσεων»!

γ) Σ τ ή ν Κ ό ρ ι ν θ ο .

‘Απ’ τή Ζάκυνθο ξαναγύρισε ο Βλαχογιάννης στην ‘Επαχτο· από κεί πήγε στην Κόρινθο, στην οικογένεια Καμπεροπούλου, που έπολιτεύετο, συστημένος από τον πολιτευόμενο επίσης Φαρμάκη, πολιτικό φίλο του πατέρα του· κι’ έδω ή έπίδοσή του δέν είναι κατώτερη· καταπλήσσει και δασκάλους και μαθητές με τις γνώσεις του και τις παρατηρήσεις του, τον φορτώνουν όμως στο σπίτι με θελήματα κι’ αυτό τον προσβάλλει.

‘Ενας συγγενής τής κυρίας Καμπεροπούλου με δημοκρατικές αντίληψεις, που συμπονούσε και εκτιμούσε το Βλαχογιάννη για την έπίδοσή του στα γράμματα, θέλησε να του φανή χρήσιμος και του υποσχέθηκε να τον βάλει σε κάποιο άλλο δωμάτιο που έμεναν και άλλα παιδιά για να μελετάει εκεί άπερίσπαστος· ο Βλαχογιάννης περίμενε μέρα με την ήμέρα την ποθητή μετακίνηση, ο σεβαστός φίλος του όμως έτυχε να λείψει κι έπειδή έβράδυνε να γυρίσει πήρε την άπόφαση νάφήση το άρχοντόσπιτο και να γυρίσει στην ‘Επαχτο. Πριν ξεκινήσει όμως ή μοίρα θέλησε να δώσει και ένα μάθημα εύγενείας και μεγαλοφροσύνης σε κείνους που τον είχαν πικράνει με τή συμπεριφορά τους. Είχε έτοιμάσει τα ρούχα του και περίλυπος για την άπόφασή του άκουγε τα γέλια των κοριτσιών που έπαιζαν στον έπάνω δροφο. Ξαφνικά τα γέλια διακόπτονται και τρομαγμένα τα κορίτσια φωνάζουν βοήθεια· είχαν ρίξει τή λάμπα που έστεκε στο τραπέζι, και ή φωτιά που ξεπήδησε άπειλούσε να μεταβάλει σε πυροτέχνημα και το σπίτι και τή νοικοκυρά του, που μισοπαράλυτη καθώς ήταν έπεσε λιπόθυμη στην πολυθρόνα. ‘Ο Βλαχογιάννης χωρίς να χάσει καιρό βρέθηκε με 2—3 πηδήματα στο έπάνω πάτωμα και με μιά κουβέρτα που άρπαξε έπέτυχε να σβύσει τή φωτιά. Χωρίς να περιμένη εύχαριστήρια, κατέβηκε πάλι με την ίδια ταχύτητα, πήρε τα πράγματά του και δρόμο. ‘Οταν ή κυρία συνήλθε και έμαθε από τα κορίτσια της πως είχε σωθεί, ο Βλαχογιάννης, που τον άναζήτησε για να τον εύχαριστήσει, βρισκόταν σε κάποιο βαπόρι,

που θα τον έφερνε στην άγαπημένη του ‘Επαχτο.

δ) Σ τ ή ν Π ά τ ρ α

Και στην Πάτρα, όπου κατέληξε από τή Ναύπακτο, δέ λείψανε οι δυσκολίες. ‘Εδώ όμως δέν ήταν τόσο μακριά από την ‘Επαχτο· αντίκρυζε άπέναντι τα βουνά τής πατρίδας του και δέν ήταν δύσκολο, αν ήθελε, να βρεθί και στα χώματά της· έπειτα δέν ήταν μόνος του, ούτε υποχρεωμένος να κάνει θελήματα έστω και έλαφρά, όπως συνέβαινε στην άρχή που έμεινε σε φιλικό άντρώγυνο· στο δωμάτιό του ψηλά στον «Παντοκράτορα» ήταν και άλλα Ρουμελιωτάκια· άσήμαντα ήταν τα βοηθήματα και τα τρόφιμα που τους έστειλαν οι δικοί τους με τα καΐκια, άστέρυτο όμως ήταν το κέφι τους. Το τραγοῦδι κι ο χορός, έπερνε κι έδινε, όταν μάλιστα είχαν μαζί τους και το βιολιτζή «Λακουντέκα» γινόταν ή νίλα του Δράμαλη. ‘Ο νοικοκύρης, ένας άγαθος Μωραΐτης με κάτασπρη φουστάνελλα, τους καμάρωνε και τους άγαπούσε· σα νάταν παιδιά του, κι αν συνέβαινε τότε-πότε να καθυστερήσουν το ένοίκιο, δέν τους ένοχλούσαν. Ξενυχτούσαν όμως και στο βιβλίο· εκεί έγινε και ή μύηση του Βλαχογιάννη με τα μυθιστορήματα, δικά μας και ξένα· εκεί έσκάρωσε και το πρώτο του έργο, την «Παιχνιδιάρα», που τυπώθηκε στο «Φορολογούμενο» χωρίς καμμία φορολογία! ‘Ο άγαθος Ιδιοκτήτης του τυπογραφείου, όπου τυπωνόταν το δμώνυμο φύλλο, δέ δέχθηκε πεντάρα από το νεαρό συγγραφέα της. Τήν καλωσύνη του αυτή θυμόταν πάντοτε ο Βλαχογιάννης· θυμόταν, επίσης, και τους φίλους του, και μάλιστα κάποιον Παπανδρεόπουλο που είχε διαθέσει αρκετά άντίτυπά της· ή πρώτη γνωριμία τους είχε άρχισει με κάποια παρεξήγηση. ‘Ο Παπανδρεόπουλος, αν και καλός μαθητής στα μαθηματικά, είχε κάποια βαρικοΐα· οι συμμαθητές του που ήξεραν αυτό το έλάττωμα τον επείραζαν για να γελοῦν. Σε μιά τέτοια σκηνή βρέθηκε κι’ ο Βλαχογιάννης, όταν έφθασε στο Γυμνάσιο. Κάποιος από τους μαθητές είχε χειροτονήσει τον Παπανδρεόπουλο και κείνος γεμάτος θυμό ξέσπασε στο Βλαχογιάννη που του είχαν υποδείξει για ένοχο. ‘Ο Βλαχογιάννης δέν έπρόλαβε ν’ άνταποδώσει το φιλοδώρημα, γιατί έμπαιναν στην τάξη. ‘Οταν όμως τελείωσε το μάθημα, τον έπιασε και τον έκανε «τ’ άλατιού». Από τότε τον έσέβονταν όλοι, και πρώτος απ’ όλους ο Παπανδρεόπουλος, που γίνηκε μάλιστα και στενός φίλος του. Με τή βοήθειά του διέθεσε ο Βλαχογιάννης όλα τα άντίτυπα τής «Παιχνιδιάρας» του. Τα κέρδη του ήταν τόσο ίκανοποιητικά, ώστε κατώρθωσε και τα ρούχα του τα τριμμένα ν’ άντικαταστήσει μ’ ένα καινούριο χτυπητού χρώματος κοστοῦμι (που θεωρούσε κα-

τόπι άπαίσιο για τὸ χρωματισμό του), καὶ δῶρα ν' αγοράση για τὶς ἀδελφές του, καὶ τὰ ναῦλα τοῦ ταξιδιοῦ του στὴν Ἀθήνα νὰ ἐξοικονομήσῃ, καὶ ὀλόκληρο δίμηνο νὰ περάσῃ μὲ τὰ ὑπόλοιπα!... Τέτοια ἐκδοτικὴ ἐπιτυχία θὰ ζήλευαν ὠρισμένως καὶ γνωστοὶ συγγραφεῖς ἀκόμα.

Τὴν «Παιχνιδιάρα» μνημονεύει καὶ ἄλλο δημοσίευμα¹. Τὰ προτασσόμενα ὁμοίως γιὰ καυγάδες μεταξὺ τῶν ἐπιταφίων Πατρῶν, καὶ ἡ συμμετοχὴ τοῦ Βλαχογιάννη σ' αὐτοὺς χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὸν ἴδιο «ψευτιές». Δὲν εἶναι ἡ πρώτη ἀνακοίνωση ποὺ παραποιεῖται. Ψέματα χαρακτηρίζει καὶ ὅσα εἶχε δημοσιεύσει ὡς γνώμες του καὶ ὁ Γιοκαρίνης· κάνουμε αὐτὴ τὴ δήλωση γιὰ νὰ προλάβουμε συμπεράσματα ποὺ δὲ θὰ βασιζόνταν σὲ στοιχεῖα, ὅπως εἶναι ὅσα φέρουν τὴν ὑπογραφή του. Ἔτσι πέρασε τὰ χρόνια τῶν γυμνασιακῶν του σπουδῶν στὴν Πάτρα, Ἀναπολώντας τοὺς κόπους καὶ τὶς δυσκολίες ἔγραφε σὲ ἀμιγῆ καθαρεύουσα στὸ θεῖο του Δ. Παπασουλιώτη: «Ἀπορῶ πῶς κατάρθωσα νὰ διανύσω ὁδὸν 4 ἐτῶν γυμνασιακῶν λησμονῶ τοὺς ἐκ τῶν κατὰ τὴν ὁδὸν ταύτην τριβόλων μόχθους καὶ τὰς ἀπογοητεύσεις· ἀλλὰ διαφυλάττω ὁμοίως ἐν τῇ μνήμῃ ἀνεξαλείπτους τὰς στερήσεις τῶν ἀγαπητῶν μου γονέων· ὅτι ἠδυνήθησαν ἔπραξαν ὑπὲρ ἐμοῦ καὶ ὑπὲρ δύνάμιν μάλιστα· νῦν οὐδὲν δυνάμενοι δέονται ἐπικουρίας». Τὸ γράμμα δείχνει ὅτι στὰ 1886 ὁ Βλαχογιάννης βρίσκεται στὴν Ἀθήνα, ἀφοῦ ἔχει χρονολογία 1-11-1886. Σὲ μεταγενέστερο γράμμα, 31-7-1895, γιὰ τὴν κ. Κορομηλᾶ γράφει: «...σᾶς παρακαλῶ νὰ προσθέσητε ὅτι ζῶ 10 ἔτη ἐν Ἀθήναις». Ἄν ἡ πληροφορία εἶναι ἀκριβής, τότε πρέπει νὰ συμπεράνουμε ὅτι ὁ Βλαχογιάννης ἔφθασε στὴν Ἀθήνα στὰ 1885. Τὰ γραφόμενα λοιπὸν στὸν Καραϊσκάκη (σ. 14) «εἶχα ἔρθει στὴν Ἀθήνα τὸ 1887 νέος 19 χρονῶν γεννημένος στὰ 1868», πρέπει γ' ἀναθεωρηθῶν καὶ ὡς πρὸς τὶς δύο χρονολογίες, ποὺ θὰ μειωθοῦν (ἂν ὄχι καὶ κατὰ δύο, κατὰ μία μονάδα).

ΦΟΙΤΗΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ— Η ΖΩΗ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Στὴν Ἀθήνα ἦρθε ὁ Βλαχογιάννης μὲ σκοπὸ νὰ συνεχίσῃ τὶς σπουδές του στὸ Πανεπιστήμιο· «ἀνεχώρησα ἐκ Ναυπάκτου (ἔγραφε στὸ θεῖο του Δ. Παπασουλιώτη στὸ γράμμα ποὺ ἀναφέραμε), κινούμενος ὑπὸ ἐφέσεως ἐξακολουθήσεως τῶν σπουδῶν μου». Πῶς νὰ σπουδάσῃ ὁμοίως ποὺ δὲν εἶχε καμμία βοήθεια, ποὺ ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ πληρώνῃ καὶ νοῖκι; «Μένω ὅπου ἔμενα, εἰς τὴν ἀνεψιάν τοῦ Σπύρου, καὶ πληρώνω ἕξ δρχ. νοῖκι», γράφει σὲ γράμμα του γιὰ τοὺς γονεῖς του μὲ χρονολογία 2/12/86. «Ἐπῆγα

εἰς τὸν Λεόντιον ἐξ ἀρχῆς, ἀλλ' αὐτὸς φροντίζει διὰ τὸ παιδί του καὶ ἔχει ἰδικὰς του ἀνάγκας», γράφει ἀκόμα στὸ ἴδιο γράμμα. Πόση ἦταν ἡ φτώχεια του τὴν ἐποχὴ αὐτὴ μαρτυρεῖ καὶ ἄλλο γράμμα γιὰ τοὺς γονεῖς του, γραμμένο μάλιστα τὴν παραμονὴ τῶν Χριστουγέννων τοῦ ἰδίου χρόνου, ὅπου γράφει: «...σᾶς παρακαλῶ, ἂν εἶναι δυνατόν, νὰ μοῦ στείλετε μίαν κάλτσαν παλαιάν, διότι μοῦ ἐχάθη εἰς τὸ πλύσιμον μία!... καὶ... ἂν εἶναι εὐκόλον ὀλίγην σταφίδα!». «Ἄν εἶναι δυνατόν» καὶ «ἂν εἶναι εὐκόλον», γράφει, γιατί ξέρεي ὅτι καὶ οἱ γονεῖς του ἐψήνονταν στὸ ἴδιο καζάνι, (μῖα καὶ παλιά κάλτσα ζητεῖ γιατί ξέρει, ὅτι μὲ καινούρια δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ τὸν οἰκονομήσουν!). Ἐπειδὴ μπορεῖ νὰ τοὺς κάμῃ ν' ἀνησυχῆσουν, προσθέτει στὸ ἴδιο του γράμμα: «Μὴν ἀνησυχεῖτε δι' ἐμέ, διότι ἔχω τὸ θάρρος νὰ ὑποφέρω χωρὶς ἀδημονίαν καὶ θὰ ἔλθῃ ἡμέρα καὶ δι' ἡμᾶς εὐτυχῆς...». Ἡ φτώχεια δὲν τὸν ἀπελπίζει. Ξέρει νὰ ὑπομένῃ, νὰ ἔχη θάρρος, αἰσιοδοξία, αὐτοπεποίθηση. Ἡ πάλῃ μὲ τὴ ζωὴ, γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴ σπουδὴ, συνεχίζεται σκληρῆ, ἀλλὰ καὶ ἀποτελεσματικῆ· κάνει τὸ δάσκαλο, τὸ διορθωτὴ, τὸ συντάκτη κλπ. Ἀπὸ ἓνα γράμμα του μὲ χρον. 31 Ἰουλίου 1895 γιὰ τὴν κ. Κορομηλᾶ, στὸ ὁποῖο συνοψίζει τὴ δράση του στὴν περίοδο τῶν σπουδῶν του, πληροφοροῦμαστε ὅτι ἔδωκε μαθήματα 8 χρόνια στὴν οἰκογένεια Λεάντρου Μεταξᾶ, δηλ. ἀπὸ 1887—1895, καὶ 5 στὴν οἰκογένεια Κορομηλᾶ (1890—1895). Μ' εὐγνωμοσύνη καὶ συγκίνηση ἀνέφερε ὁ Βλαχογιάννης τὰ ὀνόματα αὐτά, καὶ μάλιστα τῆς κ. Κορομηλᾶ, ποὺ τοῦ εἶχε ἐμπιστευτὴ τὴν κόρη της, κι ἔδειχνε, μὲ τὴν ὄλη συμπεριφορὰ της, ὅτι τὸν θεωροῦσε, ὅπως καὶ ἦταν, κύριο, καὶ ὄχι ἀπλὸ δασκαλάκο. Τὸ δάσκαλο ἔκανε καὶ στὸ σπίτι τοῦ ἀγαθώτατου τυπογράφου Γ. Σ. Βλαστοῦ ποὺ τὸν βοήθησε, ὅπως γράφει στὸν «Καραϊσκάκη» (σ. 14 α' χειρ. 193), στὸ ζετύπωμα τοῦ «Καραϊσκάκη» τοῦ Δ. Αἰνιάνου. Ἐδίδαξε ὁμοίως καὶ σὲ σχολεῖα, κατὰ τὴν ἴδια πηγὴ, καὶ μάλιστα στὸ ἐφηβεῖο Συγγροῦ. Στὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα γράφει: «Ἐχὼ διδάξει καὶ εἰς ἰδιωτικὰ ἐκπαιδευτήρια τῶν Ἀθηνῶν ἀρκετὸν χρόνον, διευθύνω (ἐπίσης) ἐπὶ πέντε ἔτη, δηλ. ἀπὸ τῆς συστάσεώς του (1890), τὸ ἐνταῖς φυλακαῖς Συγγροῦ σχολεῖον τῶν Ἐφήβων, τὸ ὁποῖον συντηρεῖται ὑπὸ τῆς ἐν Χριστῷ Ἀδελφότητος». Ἡ διδασκαλία αὐτὴ τοῦ ἔδωσε τὴν εὐκαιρίαν νὰ σχηματίσῃ καὶ ἓνα γλωσσάριο δημοτικῆς μὲ τὴ βοήθεια τῶν μαθητῶν του, ποὺ προέρχονταν ἀπὸ κάθε γωνιά τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Παράλληλα καταγινόταν, κατὰ τὴν ἴδια πηγὴ, καὶ σὲ δημοσιογραφικὰ ἔργα. Στὴν ἀρχὴ ἔκανε τὸ διορθωτὴ στὴν «Ἐφημερίδα» τοῦ Κορομηλᾶ ποὺ διεύθυνε τότε ὁ μακαρίτης Ρούκης μὲ τὸν Κακλαμάνο. «Σένα μεγάλο ἰσόγειο δωμάτιο ἐργαζόταν ὁ Παλαμᾶς, ὁ Παπαδιαμάντης, ἓνας ἄλλος συντά-

1. Βλ. περ. «Μπουκέτο» τῆς 25 Ἀπρ. 1926.

κτης, (έννοει τόν Κονδυλάκη), κι' ό διορθω-
 τής με τή σημαντική προσωπικότητα τó
 βοηθó του έμένα, φοιτητάριο άναιμικό, πού
 ξενοχτούσα νά διαβάζω τά χειρόγραφα, ένώ
 ό μακαρίτης ό Μαηδόνης έφάρμοζε στα
 δοκίμια τούς Κοντικούς κανόνες αλύ-
 πητα», όπως γράφει σχετικά στο άριστουρ-
 γηματικό ψυχογράφημα τού φίλου του
 Παπαδιαμάντη¹. Τó συντάκτη έκαμε άργώ-
 τερα και στην έφημερίδα «Έστία», όπως
 φαίνεται και από γράμμα τού Μητσιού Σου-
 λιώτη τής 26-9)βρίου 1895. Ήταν λοιπόν πο-
 λύπλευρη ή προσπάθειά του· κι όμως δέν είχε
 γίνη ακόμα διπλωματούχος ή μητέρα του,
 πού λαχταρούσε νά τόν ίδη σχολάρχη στην
 Έπαχτο, τού έστειλε γράμματα γεμάτα πα-
 ράπονα. Σ' ένα απ' αυτά με χρονολογία 2
 Ιουν. 1894 έγραφε κι αυτά τά χαρακτηρι-
 στικά: «... Αν σκέπτεσαι και διά ήμās νά
 μās γράψης ή όχι, νισάφι· 7 χρόνους εις
 τήν Άθήνα (γράφε 8) και χωρίς διπλωμα-
 έσύ τηράς νά εξακρίσης τά έγγραφα και ό
 άλλος (έννοει τόν αδελφό του Γεώργη, τόν
 μετέπειτα στρατηγό και τότε τρομερό λη-
 στοδιώκτη) νά μάθη τούς Θεσσαλιώτες γνώ-
 ση». (Ακολουθούν παράπονα συνήθη για τήν
 άμέλεια και έξιστόρηση δραματικών συνθη-
 κών τής ζωής τους κλπ.). Ή διαπίστωση αυτή
 ήταν όρθή· τó παραδέχεται και ό ίδιος ό
 Βλαχογιάννης με τά έξής: «...Ένώ λοιπόν οι
 καθηγητάδες παραδίναν τά μαθήματά τους
 και οι φοιτητές σκυμμένοι στο χαρτί κρα-
 τούσανε σημειώσεις, έγώ ανακάτευα βιβλιο-
 πωλεία, παλαιοπωλεία, μελετούσα και ση-
 μάτιζα τις πρώτες μου συλλογές»². Οι πα-
 λιοφυλλάδες πού ήταν τότε άπλωμένες στα
 μάρμαρα τής πρόσοψης, θησαυροί συχνά
 άγνωστοι, τόν τραβούσαν περισσότερο
 από τά μαθήματα τού Μιστριώτη, τού
 Πατσόπουλου, τού Χατζηδάκη και τών
 άλλων.

Παρ' όλ' αυτά, όταν έδωκε έξετάσεις
 γραφτές διδακτορικές, έπηρε «άριστα», κι άς
 είχαν έξεταστή τά γραπτά του από τόν τρο-
 μερό Χατζηδάκη· έξετάσεις γραπτές πε-
 ρίμενε νά δώση στα 1891, σύμφωνα με
 γράμμα του τής 31/2/1891, όπου γίνεται σχε-
 τικός λόγος· ήταν λοιπόν τελειόφοιτος, φαί-
 νεται, από τά 1891, δηλ. σε ηλικία 24 έτών!
 Από τούς καθηγητές τού Πανεπιστημίου
 πού άκουσε περισσότερο ήταν ό Κόντος· τόν
 Παπαρρηγόπουλο, γέρο πιά πού μόλις άκου-
 γόνταν στην έδρα, μόλις τόν πρόφτασε· ένα
 καιρό μάλιστα είχε γίνει και φοβερός Κον-
 τιστής. Σε προφορικές ανακοινώσεις μās
 έλεγε, ότι ό Κόντος τόν καλούσε συχνά και
 στο Φάληρο όπου έπερνε τόν καφέ του· έν-
 τύπωση τού έκανε ή έπιβολή του· μπροστά
 του έστεκαν σά μαθητούδια ακόμα και
 συνάδελφοί του. Ό Βλαχογιάννης πού είχε

θάρος πολύ με τόν Κόντο, και δέ χώνευε
 αυτά τά δουλικά φερσίματα, έκανε σχόλια
 Ισάξια σε δριμύτητα με τά Κοντικά κι
 έκανε τó σοφό δάσκαλό του νά ξεσπάη
 σε όμηρικά γέλια. Ύστερα βυθιζόταν στα
 νερά τού Φαλήρου και κολυμπούσε σαν
 δελφίни.

Τά νερά τού Φαλήρου τόν έβλεπαν από
 τότε τακτικά. Νέο παληκάρι ήταν όταν τόν
 γνώρισαν, γέρος σχεδόν ήταν όταν τά άφη-
 σε. Και δέν τόν τραβούσαν μονάχα τó κα-
 λοκαίρι αλλά και τó χειμώνα. Όταν τó Φά-
 ληρο έρήμωνε, αυτός εξακολουθούσε νά
 βυθίζεται στα νερά του μαζί με λίγους φί-
 λους του, πού είχαν τó ίδιο μαυτόν πάθος
 για τó ύγρό στοιχείο. Ένας απ' αυτούς,
 έγραφε σχετικά: «... Σας μακαρίζω και σας
 ζηλεύω, πού μου γράφετε θά εξακολουθή-
 σετε τά μπάνια στο Φάληρο έως τó Νοέμ-
 βρι, εύχομαι ό καιρός νά σας είναι φίλος.
 Δέν φαντάζεσθε ίσως με πόσην εύχαρί-
 στηση θυμούμαι πού πηγαίναμε μαζί και
 πόσο υπερήφανος ήμουν όταν έβλεπα όλους
 νά σας θαυμάζουν». Σε άλλο μεταγενέστερο
 (18/7/1930) γράμμα από τó Roehampton S.
 W. 15, γράφει πάλι: «Έσύ τώρα θ' απο-
 λαβαίνεις τó κολύμπι και σε φαντάζομαι
 νά ήλιάζεσαι στο Παλαιό Φάληρο, τριγυ-
 ριμένος από θαυμαστάς και φίλους...». Αυ-
 τός ήταν ό λόγος πού περιφρονούσε και τά
 ρεύματα. Στου Ζαχαράτου έκαθόταν συχνά
 στην πόρτα μπροστά, κι όταν τού έλεγα: «θά
 κρυολογήσετε, γίνεται ρεύμα», «μη φοβάσαι»,
 μου άπαντούσε, «τά μπάνια μ' έκαναν άτρω-
 το». Τή μανία του για τή θάλασσα μαρτυρούν
 και τά κάθε λογής θαλάσσινα, μικρά και
 μεγάλα, από πελάγη και ώκεανούς, δουλε-
 μένα φυσικά, πού έχει συγκεντρώσει σε κι-
 βώτια και θήκες ειδικές· πολλά απ' αυτά,
 μεγαλόσχημα και ποικιλόσχημα, άλλα σαν
 πύργοι κρυστάλλινοι, άλλα σαν παγοβούνια,
 έχει κάτω από ένα γραφείο, κι έτσι εκείνος
 πού κάθεται εκεί και στηρίζει τά πόδια του
 στη βάση με τά κογχύλια, έχει τήν έντύπω-
 ση ότι είναι δύτης και βρίσκεται μέσα στους
 βυθούς τών ώκεανών μαζεύοντας μαργαρι-
 τάρια. Με κογχύλια σχήματος δίσκου είχε
 αντικαταστήσει και δίσκους μολυβιών, και
 τεφροδοχεία, αν και τελευταία δέν έκά-
 πνιζε παρά σπάνια και κατά προτίμηση έγ-
 γλέζικα. Όλα αυτά τά χαρακτηριστικά
 τής ιδιορρυθμίας του τά παραθέτουμε για
 νά δείξουμε ότι ό Βλαχογιάννης έμεινε
 πρώτα απ' όλα ποιητής, ποιητής και στη
 ζωή του, όπως ήταν ποιητής και στο
 έργο του.

Ύστερα από τήν παρέκβαση αυτή, άς
 γυρίσουμε στις σπουδές του στο Πανεπι-
 στημιο. Φιλία στενή είχε ό Βλαχογιάννης
 και με τούς νέους καθηγητάδες Πολίτη και
 Λάμπρο, πού δέχονταν συχνά και στο σπίτι
 τους τó Βλαχογιάννη, για ν' άκούσουν από
 τó στόμα του κάθε νέα του έρευνα και ά-
 νακάλυψη.

1. «Πολιτεία» 13 Σεπτ. 1925.
 2. Ι. Βλαχ. «Οι διπλωματούχοι τών έλλην. γραμ-
 μάτων», «Ν. Έστία».

ΥΠΑΛΛΗΛΙΚΗ ΖΩΗ

Από την εποχή που η Θειά Σιάνα, η γυναίκα του αταίριαστου Σουλιώτη ήρωα Πανομόρα, είχε χαρίσει στο Βλαχογιάννη τὰ χαρτιά του άντρός της που κρατούσε στο τζάκι για... προσάναμμα, ο Βλαχογιάννης δέν έπαυσε να περιμαζεύη και περισώζη κάθε στοιχείο γραπτό που θύμιζε τὰ μέγала εκείνα χρόνια. Έτσι σιγά σιγά και με τὸ πέρασμα του καιρού, περιμαζεύοντας, δ,τι οί άλλοι πετούσαν και αγοράζοντας από τὸ ὑστέρημά του δ,τι οί άλλοι θεωρούσαν άχρηστο και πουλούσαν ή στέλναν για πολτοποίηση, κατέρθωσε ν' αποκτήση μαζί με τὸ αρχείο του και μία πείρα πολύτιμη. Τὴν πείραν αὐτή αποφάσισε νά χρησιμοποιήση τὸ κράτος και ἴδρυσε με τὸ νόμο 380/1915 τὰ Γενικά Ἀρχεῖα του Κράτους με Διευθυντή τους τὸ Βλαχογιάννη. Ἡ ἴδρυση τῆς ὑπηρεσίας αὐτῆς, που τόσα απέδωσε κι' αποδίδει στὴν Ἐθνική Ἱστορία, έγινε ως ἔξης, σύμφωνα με ὅσα εἶχαμε ἀκούσει από τὸν ἴδιο τὸ Βλαχογιάννη.

Χρόνια πρὶν από τὸ 1915 (που ἱδρύθηκε) ὁ Λουκάς Νάκος κυνηγοῦσε τὸ Βλαχογιάννη για νά τὸν πείση νά δεχθῆ νά προσφέρη κι αὐτός τις ὑπηρεσίες του στο Κράτος. Μία μέρα τὸν φώναξε και του εἶπε: «μπρὲ παλαβέ, τώρα που ἀκούγομαι, λέγε δ,τι θέλεις νά γίνῃ». Ὁ Βλαχογιάννης αποφάσισε ἔτσι νά ἐπικοινωνήση με τὸ Βενιζέλο για νά του κάνη σχετική εἰσήγηση ή συνάντηση έγινε στοῦ Μπενάκη. Ἡ κ. Ἀλεξάνδρα Χωρέμη, ἀδελφή του Μπενάκη, που διεύθυνε τὸ σπίτι του ὕστερα από τὸ θάνατο τῆς γυναίκας του, κατηχημένη από τὸ Βλαχογιάννη, τὸν ἔφερε σ' ἐπαφή με τὸ Βενιζέλο. Ὁ Βενιζέλος, ταχύς ὅπως ἦταν στις αποφάσεις του, ἀνέθεσε στο Βλαχογιάννη νά συντάξῃ τὸ νομοσχέδιο περί Γενικῶν Ἀρχείων. Έτσι τὸ Κράτος ἀπόκτησε τὰ Ἀρχεῖα του και ὁ Βλαχογιάννης έγινε από τότε και ἐπίσημος ἀρχαιοδίφης. Κατὰ τὴν ψήφιση του νομοσχεδίου τὸ κράτος εἶχε διακηρύξει με τὸ στόμα του πρωθυπουργοῦ του δ,τι θά ἐξαγόραζε τὴ συλλογὴ Βλαχογιάννη ὡρισε μάλιστα και ἐπιτροπὴ από τους καθηγητές του Πανεπιστημίου Ν. Γ. Πολίτη, Δ. Παπούλια και Σ. Δ. Κουγέα, που ἐξετίμησε τὴ συλλογὴ ἀντί δρχ. 165.224.751 (βλ. σχέδιο νόμου 20 Δεκ. 1919). Τὴν ὑπόσχεση αὐτὴ δέν ἐτήρησε οὔτε τότε οὔτε κι ἀργότερα. Ἀρνήθηκε ἐπίσης κάθε πίστωση για τὴν ἀγορὰ ἐγγράφων και χειρογράφων, και ἔκαμε ἔτσι προβληματικὴ τὴ λειτουργία τῶν Ἀρχείων που εἶχεν ἱδρύσει. Παρ' ὅλα αὐτὰ ἡ ἐργασία του Βλαχογιάννη στα Γενικά Ἀρχεῖα ὑπῆρξε σημαντικὴ και μεγάλη, ὅπως μαρτυρεῖ και ἡ ἔκθεση πεπραγμένων του 1916 που ἀφιερώνεται «πρὸς τὸν κ. Ἐλευθέριον Βενιζέλον, τὸν ἱδρυτὴν τῶν Γενικῶν Ἀρχείων», και ἡ ἀκόλουθη του 1917—18 κλπ. Καλλίτερα ὅμως ἀπὸ κάθε ἔκθεση μι-

λοῦν οί κατάλογοι τῶν Γενικῶν Ἀρχείων, «ὦν και ἀπλὴ ἀνάγνωση φθάνει νά ἐμπνεύση θάμβος και ἀμύθητον χαρὰν εἰς τους φίλους τῆς ἔθνικῆς Ἱστορίας δια τὸν πλοῦτον τῶν ἔθνικῶν θησαυρῶν, που έγιναν πλέον κτῆμα αἰώνιον τῆς Ἑλληνικῆς πολιτείας», ὅπως τονίζει κι' ὁ ἴδιος σὲ κάποια ἀναφορά του. Ἄς σημειωθῆ δ,τι μέρος ἀπὸ τους θησαυροὺς αὐτοὺς ἔχει ἀγορασθῆ και παραχωρηθῆ ἀπὸ τὸ Βλαχογιάννη, εἶναι δηλ. δωρεὰ του Βλαχογιάννη, που ἀποτελεῖ μία προκαταβολὴ συμβολικὴ τῆς μεγάλης δωρεᾶς, τῆς ἀνεκτίμητης Ἱστορικῆς συλλογῆς, που ἔχει δωρήσει στο Κράτος ἡ μεγάλη ἀδελφὴ του και Ἑλληνίδα Ἀγγελικὴ Βλαχογιάννη.

Θά γεννηθῆ ὅμως ἡ ἀπορία, πὼς ὁ Βλαχογιάννης ἀνταποκρίθηκε στο τεράστιο ἔργο του, ἀφοῦ ὁ μισθὸς του Διευθυντοῦ δέν ἐπέτρεπε βέβαια τέτοιες δαπάνες. Ἡ ἀπορία θά εἶχε ἴσως τὴ θέση τῆς, ἀν ὁ Βλαχογιάννης βασιζόταν μονάχα στις δυνάμεις του. Ὁ Βλαχογιάννης ὅμως εἶχε τὴν καλὴ τύχη νά βρῆ πρόθυμους ὑποστηρικτές του ἔργου του και μεταξύ πολιτικῶν και στρατιωτικῶν ἀνδρῶν και μεταξύ μεγάλων πατριωτῶν ἐμπόρων, που εἶχαν εὐνοηθῆ ἐξαιρετικά και ἀπὸ τὸν λόγιό Ἑρμῆ.

ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΕΣ ΕΡΓΟΥ ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗ

ΤΑΞΙΔΙΑ

Ἡ πρώτη μεγάλη ἀρχεϊακὴ ἐργασία που ἔφερε ὁ Βλαχογιάννης στὴ δημοσιότητα με ὑποστήριξη ἄλλων εἶναι τὸ «Ἀθηναϊκὸ ἀρχεῖο» τ. Α' (1901), που περιέχει ἡμερολόγια (Δ. Χρηστίδου, Π. Μοναστηριώτη, Ν. Καρῶρη και Π. Πούλου)—ἀναμνήσεις Α. Γεωργαντᾶ, ἔγγραφα Ι. Γκούρα, Σ. Πατούσα και ποικίλα Ἀθηναϊκά. Τὴν ἔκδοση ἔκανε δυνατὴ ἡ πατριωτικὴ πρωτοβουλία του Δήμου Ἀθηναίων, που κατέβαλε τὴ σχετικὴ δαπάνη, ὕστερα ἀπὸ θερμὴ εἰσήγηση και συνηγορία του τότε Δημάρχου Σπ. Μερκούρη. Τὸ φιλικὸ αὐτὸ ἐνδιαφέρον θυμῶταν πάντοτε ὁ Βλαχογιάννης με βαθειὰ εὐγνωμοσύνη. Τὸ παράδειγμα του Μερκούρη ἀκολουθεῖ ὕστερα ἀπὸ μία ἐξαετία (1907) ὁ συνταγματάρχης Κίτσος Μακρυγιάννης, γιὸς του στρατηγοῦ Μακρυγιάννη. Ἀφοῦ ὕστερα ἀπὸ ἐπίμονες συστάσεις του Βλαχογιάννη ἀνακάλυψε γεμάτος ἀσυγκράτητη χαρὰ τὰ πολυτιμότερα θυμῆματα και ἔγγραφα του πατέρα του, ἀνέλαβε μαζί με τὴν ἀδελφὴ του Παπαζῆση, ὅπως μᾶς εἶχε τονίσει στὴν τελευταία ἀνακοίνωση, νά τυπώση τὸ χειρόγραφο του πατέρα του. Τὸ καλὸ αὐτὸ ἔφερε και ἄλλο καλὸ, τὴν ὑποστήριξη του Μπενάκη. Ἡ γνωριμία του, που τόση εὐεργετικὴ ἐπίδραση εἶχε στὴν ἐξέλιξη του Βλαχογιάννη, έγινε ως ἔξης, σύμφωνα με ὅσα μᾶς ἔλεγε τελευταία στοῦ Ζαχαράτου. Καθότανε σ' ἓνα γειτονικὸ καφε-

νείο, πρὸς τοῦ Ἐλευθερουδάκη, μαζί με τὸν φίλο του Παρμενίδη, καὶ συζητοῦσαν· ἐκείνη τὴν ὥρα ἔφθασε καὶ ὁ Μπενάκης, γνώριμος τοῦ Παρμενίδη· τὴν ἄλλην ἡμέρα ὁ Παρμενίδης ἔλεγε στὸ Βλαχογιάννη ὅτι ὁ Μπενάκης, πού ξαναεῖδε στὸ μεταξύ, εἶχε μείνη ἐνθουσιασμένος μαζί του καὶ ἤθελε νὰ τὸν βοηθήσει. Ὁ Βλαχογιάννης τοῦ διεμήνυσε ὅτι χρήματα δὲν χρειαζόταν, ἀν ὅμως ἤθελε θὰ μπορούσε ν' ἀναλάβη τὴν ἐκτύπωση τῆς συλλογῆς του Χιακῶν ἐγγράφων, πού ἀρχίζοντας ἀπὸ τὶς σφαγές τῆς Χίου, προχωροῦσαν στὴν Ἐπανάσταση, στὰ χρόνια τοῦ Καποδίστρια καὶ τοῦ Ὄθωνα, καὶ μιλοῦσαν γιὰ τοὺς ἐμπορικοὺς συνδικισμοὺς τῆς Χίου στὴν Ἐρμούπολη, Πειραιᾶ κλπ. Ὁ Μπενάκης βρῆκε λαμπρὴ τὴν ἰδέα καὶ κάλεσε τὸν Βλαχογιάννη στὴν Ἀλεξάνδρεια· ὅταν ὁ Βλαχογιάννης ἔφθασε ἐκεῖ με ἔξοδα βέβαια τοῦ Μπενάκη, ὁ Μπενάκης τὸν ἔβαλε νὰ μιλήσει στὴν Ἑλληνικὴ Λέσχη· ἡ διάλεξη, πού εἶχε σκοπὸ νὰ γίνῃ γνωστὴ ἢ προσπάθειά του γιὰ νὰ ἐνισχυθῇ κι' ἀπὸ ἄλλους, ἔγινε με προσκλήσεις. Μιὰ τέτοια πού βρῆκαμε στὰ χαρτιά τοῦ Βλαχογιάννη λέει τὰ ἑξῆς: «Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τῇ 31/13 Ἀπριλίου 1907. Ἀξιότ. κύριε, ὁ κ. Ἰω. Βλαχογιάννης θὰ ὁμιλήσῃ ἐν τῇ λέσχῃ τῇ προσεχεῖ Δευτέρα 2/15 τρέχ., ὥρα 10 μ.μ. Θέμα τῆς ὁμιλίας αὐτοῦ: «Νέαι ἀπόψεις ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ἀνέκδοτα χαρακτηριστικά». Μεθ' ὑπολήψεως, ὁ πρόεδρος τῆς Λέσχης Μ. Συναδινός, ὁ γραμματεὺς Παλαιολόγος Γεωργίου. Σημ. Τὰ μέλη δύνανται νὰ παραστῶσι μετὰ τῶν οἰκογενειῶν αὐτῶν.» Τὴν ὁμιλία ἐπακολούθησε δεῖπνο τιμητικὸ καὶ τρικούβετο. Ὑστερα ἀπὸ τὸ δεῖπνο ὁ Μπενάκης ἔθεσε στὴ διάθεση τοῦ Βλαχογιάννη 405 συνδρομὲς ἀπὸ 50 δρχ. (δηλ. 2 λίρες ἢ μία, δηλ. 810 λίρες!), ποσὸ πού ὑπερέβαινε ἀσφαλῶς καὶ τὴν πιδὸ τολμηρὴ πρόβλεψη τοῦ Βλαχογιάννη. Ὁ Βλαχογιάννης δὲ θέλησε νὰ κρατήσῃ τὰ χρήματα, κι' ἀνάθεσε τὴ διαχείρισή τους στὸν οἶκο Μπενάκη, πού ἀνοιξε μερίδα στὰ βιβλία του· ζήτησε μόνον νὰ κἀνῃ ἓνα ταξίδι γιὰ ἔρευνες στὸ Λονδίνο· φρονοῦσε ὅτι οἱ Ἄγγλοι πρόξενοι στὴ Σμύρνη καὶ στὰ ἄλλα παραλιακὰ κέντρα, δὲ μπορούσαν παρὰ νὰ ἔκαναν λόγο στίς ἐκθέσεις τους καὶ γιὰ τὶς σφαγές τῆς Χίου, καὶ γιὰ ὅσα διαδραματιζόνταν στὴν περιοχὴ. Φυσικὰ ἀντίρρηση δὲν ὑπῆρχε.

Πρὶν φύγῃ γιὰ τὸ Λονδίνο ὁ Βλαχογιάννης ἐγύρισε στὴν Ἀθήνα· ἐκεῖ τὸν περίμενε ἓνα δελτάριο ἀπὸ τὸν πρεσβευτὴ Γεννάδιο, πού τὸν καλοῦσε στὸ ξενοδοχεῖο τῆς Μεγάλης Βρεταννίας, ὅπου ἔμεινε. Ὅταν ὁ Βλαχογιάννης ἐπῆγε, ὁ Γεννάδιος τὸν συνεχάρη γιὰ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ Ἀθηναϊκοῦ ἀρχείου καὶ γιὰ τὴν πρόσφατη ἐκδοσὴ τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ στρατηγοῦ Μακρυγιάννη καὶ τὸν ἐκάλεσε στὸ Λονδίνο, με τὴν ὑπόσχεση ὅτι θὰ τοῦ εὔρισκε ἐκεῖ περισσότερες συνδρομὲς ἀπ' ὅσες εἶχε ἐπιτύχει με τὴ βοή-

θεια τοῦ Μπενάκη στὴν Ἀλεξάνδρεια. Ἔτσι ὁ Βλαχογιάννης ἔφυγε γιὰ τὸ Λονδίνο· σχετικὰ γράφει σ' ἓνα πρόχειρο σημειώματός του: «Μῆνα Μάϊον τοῦ 1907 μετέβην εἰς Λονδίνον διὰ Παρισίων διὰ τὴν ἐκδοσὴν τοῦ Χιακοῦ ἀρχείου· μῆνα Αὐγουστον ἐπέστρεψα». Τὰ ταξίδια ἐπαναλαμβάνονται, ὅπως βλέπουμε καὶ σὲ ἄλλα σημειώματα, τὸ 1911 (Ἰούλιο) καὶ τὸ 1924 (Σεπτέμβριο). Τόσοι κόποι καὶ τόσα ἔξοδα χρειάστηκαν γιὰ νὰ συμπληρωθῇ ἡ πολυτίμη αὐτὴ ἐκδοσὴ (πού ἄς σημειωθεῖ πουλιέται χωρὶς νὰ ἀγοράζεται στὸ 1)5 μόλις τῆς ἀξίας της). Τὰ ταξίδια τοῦ Λονδίνου, καὶ μάλιστα τὸ τελευταῖο (1928), ἔδωσαν τὴν εὐκαιρίαν στὸ Βλαχογιάννη νὰ ἐρευνήσῃ διάφορα ἀρχεῖα (Lowe—Φορέστη—Hastings κλπ.), καὶ μάλιστα τὸ ἀρχεῖο τοῦ στρατηγοῦ Chuchth, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀντέγραψε καὶ πολλὰ σχετικὰ με τὸν Καραϊσκάκη.

Ὅταν ὁ Βλαχογιάννης ἔφθασε στὸ Λονδίνο, ὁ Γεννάδιος, σύμφωνα με ὑπόσχεσή του, τὸν συνέστησε στὸν οἶκο Ράλλη πού διεύθυναν τότε οἱ Γ. Ἀργέντης καὶ Εὐμορφόπουλος.

Τὸ ζῶηρὸ ἐνδιαφέρον πού ἔδειξαν γιὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ τόπου τους οἱ θερμοὶ αὐτοὶ πατριῶτες καὶ ὅσοι ἀκόμα μνημονεύονται ἀπὸ τὸν ἐκδότῃ μ' εὐγνωμοσύνη, εἶχε γι' ἀποτέλεσμα τὴν ἐγγραφή 639 συνδρομητῶν, τὴν ἐξεύρεση δηλ. ποσοῦ τεραστίου, ἀφοῦ ὁ κάθε τόμος πληρωνόταν δραχ. 50 (δηλ. 2 λίρες.) Τὸ ποσὸ αὐτὸ ἐπέτρεψε στὸ Βλαχογιάννη ὄχι μονάχα νὰ δώσῃ στὸ ἔργο του τὴν ἐκτασὴ πού πῆρε, ἀλλὰ νὰ φέρῃ στὸ φῶς καὶ ἔργα λογοτεχνικὰ πού ἔμεναν ἀνέκδοτα στὰ συρτάρια του, καὶ τὸ κυριώτερον νὰ πλουτίσῃ τὶς συλλογές του καὶ με ἔγγραφα καὶ με χειρόγραφα καὶ με βιβλία.

Ἡ γενναιοδωρία τοῦ Μπενάκη συνεχίστηκε κι' ἀργότερα (1926, 27). Με τὴ βοήθειά του ὁ Βλαχογιάννης ἔφερε στὴ δημοσιότητα καὶ δύο ἄλλες σημαντικὲς ἐργασίες του, τὴν ἱστορικὴν του ἀνθολογίαν, δηλ. συλλογὴν ἀπὸ ἀνέκδοτα, γνωμικὰ, περίεργα, ἄστεϊα, πολιτικὰ, στρατιωτικὰ, ναυτικὰ, αὐλικὰ (τῶν ἐτῶν 1820—64) πού τυπώθηκε στὰ 1927, καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Χειμαριώτου στρατηγοῦ Σπυρομίλιου γιὰ τὴν β' πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου (1825—6), πού τυπώθηκαν στὰ 1927.

Τὸν Βλαχογιάννη ὅμως δὲν τὸν ὑποστήριξαν μονάχα ἄνθρωποι με δύναμιν πολιτικὴν καὶ οἰκονομικὴν, τὸν ὑποστήριξαν καὶ ἄνθρωποι τοῦ συναφιοῦ του, πού ἐτίμησαν τὰ γράμματα, ὅπως ἦταν ὁ ἔξοχος μεταφραστὴς τῆς Ἰλιάδας καὶ ἀπὸ τοὺς πρῶτους οἰκοδόμους τοῦ ἐθνικοῦ πεζοῦ καὶ ποιητικοῦ λόγου Ἀλέξ. Πάλλης. Με τὴν πρόθυμην καὶ πατριωτικὴν χορηγίαν του τυπώθηκαν «Οἱ κλέφτες τοῦ Μωριά», (1935), μελέτη ἱστορικὴ βγαλμένη ἀπὸ ἄπειρα νέαν στοιχεῖα, πού γεμίζουν ἓνα ὀλόκληρον μεταλλικὸν κουτὶ στὸ τμήμα ὑλικῶν μελετῶν τῆς ἀνεκτίμητης ἱστορικῆς συλλο-

γής του. Καθώς και ανταπάντηση στην επίκριση ώρισμένων συμπερασμάτων και γνώμων του, που έχει τόν τίτλο «Ιστορικά ραπίσματα» (1937). Η υποστήριξη αυτή λόγω βαθύτερο είχε και την εκτίμηση του Πάλλη για το έργο και για τόν χαρακτήρα του Βλαχογιάννη, που άρχιζε από την περίοδο που ο Βλαχογιάννης έφερε στη δημοσιότητα τὰ πρώτα του διηγήματα, όπως δείχνει και η άλληλογραφία τους, (που τὰ σχετικά σημεία της βλέπει ο αναγνώστης στα ειδικά έρανίσματα), πριν δηλ. από την προσωπική τους γνωριμία, που έγινε μόλις στα 1901. Την εποχή αυτή ο Πάλλης έτυχε να επισκεφθῆ την 'Αθήνα' είχε καταλύσει σ' ένα ξενοδοχείο της πλατείας Συντάγματος. Ένω παρακολουθούσε από κεί τους περιπατητές, ακούει από κάποιον φίλο του ότι στην πλατεία έκοβε βόλτες κι' ο Βλαχογιάννης. Έστειλε και τόν φώναξε κι' άφου έγινε η γνωριμία τους, του εἶπε: «'Ορὲ Βλαχογιάννη, έσύ που ξέρεις τόσο καλά τὰ ρωμείκια, θὰ ήθελες νὰ με συντροφέψης σ' ένα ταξίδι στην 'Ελλάδα;» 'Ο Βλαχογιάννης δέχτηκε, αν και είχε μαθήματα ιδιωτικά και δημόσια που υποχρεώθηκε νὰ παρατήση για νὰ εύχαριστήση τὸ φίλο του, και πρότεινε τὰ Μετέωρα, όπου έτυχε τότε νὰ βρίσκεται ο αδερφός του Γεώργης, τρομερός τότε ληστοδιώκτης και ύστερα στρατηγός, από τους πιὸ θαρραλέους. Κοντά του δὲ θὰ είχαν μόνο ασφάλεια αλλά και του πουλιού τὸ γάλα. 'Ο Πάλλης δὲν είχε αντίρρηση, όταν όμως έπρόκειτο νὰ ξεκινήσουν, ο Πάλλης ανοίγει μιὰ έφημερίδα που έτυχε νὰ πάρη και που περιέγραφε συμπλοκές άγριες του άδελφού του με κάποια ληστοσυμμορία. Έννοείται ότι τὸ ανάγνωσμα αυτό του έκοψε τὴν δρεξη' ο άφοβος Γεώργιος που είχε ειδοποιηθῆ για τὸ ταξίδι που έσχεδιάζαν έγραφε στον άδελφό του: «Τρίκκαλα 17-7-1901. 'Αδελφέ Γιάννο. Ταύτην τὴν στιγμήν έλαβον τὴν από 9 μεσοῦντος έφ' ης και άπαντῶ' ο λόγος τῆς μετὰ τῶν ληστῶν συμπλοκῆς μου δὲν πρέπει νὰ σὰς έμποδίση νὰ έλθετε μετὰ του κ. Πάλλη δια νὰ μεταβῶμεν εις τὰ περι τὴν Πίνδον κλπ. μέρη τῆς μεθορίου γραμμῆς, διότι οὐδεις λόγος πρὸς τοῦτο ὑπάρχει' νῦν μάλιστα εἶναι άκρα ήσυχία. Θὰ περάσουμε πολὺ καλά εις τὰ βουνά από κυνήγι, κρύα νερά και χουζούρι έν γένει ὡστε άποφασίσετε νὰ έλθετε...» (άκολουθοῦν λεπτομέρειες για τὴ δράση εναντίον τῶν φαυλοβίων πολιτικῶν που υποθάλπουλ ληστοφυγοδίκους και ὑπόσχεση ότι θὰ βάλη κάθε κατεργάρη στον τόπο του...). Αὐτὰ όμως δὲν έπεισαν τὸν Πάλλη νὰ συμμερισθῆ τὴν αἰσιοδοξία του Γ. Βλαχογιάννη, παρ' ὄλη τὴν έμπιστοσύνη που είχε κι' αυτός στην πανθομολογούμενη παληκαριά του' ποθοῦσε βέβαια νὰ γνωρίση τὴν αγαπημένη του Πίνδο και από κεί ν' αντικρύση τὰ ιερά χῶματα τῆς σκλαβωμένης γῆς τῆς 'Ηπείρου,

τῆς μαρτυρικῆς αὐτῆς γῆς από τὴν ὁποία κρατοῦσε κι' ο ἴδιος. Δὲν ήθελε όμως νὰ ἔχη δυσάρεστες περιπέτειες, αν ὄχι κινδύνους... Έτοι κατέληξαν στην άπόφαση ν' αφήσουν τὰ Μετέωρα για ἄλλη, περισσότερο κατάλληλη, εύκαιρία και νὰ προτιμήσουν τὴ Σάμο. Στο μαγευτικό αὐτὸ νησί δὲ θὰ πηγαιναν άγνωστοι. Θὰ βρίσκανε φίλους πιστούς και πρόθυμους για κάθε έξυπνέτηση, όπως ήταν ο σεβαστός Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως κ. Σοφούλης, γνώριμος και φίλος του Βλαχογιάννη από τὰ δημοσιογραφικά γραφεῖα, από τὰ ὁποία κι' οἱ δύο είχαν περάσει στην αρχὴ του σταδίου τους, και κάποιος Καρατζᾶς, ὑποθέτω γνώριμος και φίλος τους από τὰ φοιτητικά χρόνια' όταν έφθασαν στη Σάμο, οἱ φίλοι τους που είχαν ειδοποιηθῆ και τους περίμεναν, είχαν φροντίσει για ὄλα, τροφή, ὕπνο, μετακινήσεις κλπ. Οἱ άγωγιάτες που θὰ τους μετέφεραν στις μακρινές έκδρομές τους είχαν έντολή από τὸν κ. Σοφούλη νὰ μὴ δεχθοῦν και τὸ παραμικρὸ φιλοδώρημα' ὄλα αὐτὰ τὰ θυμόταν με εύγνωμοσύνη και με συγκίνηση ο Βλαχογιάννης. Παρατηρητικός όπως ήταν, έπρόσεχε και του φίλου του Πάλλη τὴν κάθε έκδήλωση' ανέφερε τὸ πέταμα τῆς κουλούρας που περιμάζεψε ο Βλαχογιάννης για νὰ τὴν εμφανίση όταν ή πείνα έθέριζε τὸν συνοδοιπόρο και φίλο του, τὴ δυσαρέσκεία του όταν εἶδε τὸ Βλαχογιάννη νὰ ρίχνη σὲ κάποιο έκκλησάκι που συνάντησαν ένα ὄχι μικρῆς αξίας νόμισμα κλπ. κλπ., ένδεικτικά κάποιας σφιχτοσύνης, ή καλλίτερα άγνοιας γενικῶν ἑλληνικῶν συνθηκῶν, τὸ άνδρικό καβαλλίκεμα που τὸν είχε μουδιάσει, τὸ ξεπάγιασμα στην κορυφή του βουνού από τὸ ὁποῖο έπρόβαλλε τὸ μαγευτικό θέαμα του νησιού με τίς διαφαινόμενες στο βάθος γραμμές τῆς 'Ιωνικῆς γῆς, που έστειλε λὲς χαιρετίσματα και φιλιὰ στα έλεύθερα νησιά, και τόσες ἄλλες γραφικές λεπτομέρειες, που κι αν συγκρατοῦσε ή μνήμη μας δὲ θὰ μπορούσε ή πέννα νὰ άποδώση με τὴ χάρη και τὴ γοητεία που είχε ο ξάστερος και γραφικός λόγος του Βλαχογιάννη.

'Από τὴ Σάμο ο Πάλλης έγύρισε στην Εύρώπη μέσον Τεργέστης χωρίς νὰ σταματήση στον Πειραιᾶ και νάνεβῆ, όπως θὰ έπιθυμοῦσε, στην 'Αθήνα, γιατί έτυχε τότε νὰ γίνεται κάθαρση στον Πειραιᾶ και δὲν ήθελε νὰ ὑποβληθῆ σ' αὐτή. Φεύγοντας έπρότεινε στο Βλαχογιάννη νὰ τὸν ακολουθήση ὡς τὸ Τριέστι. Στη φιλοφρονητική αὐτή πρόταση ο Βλαχογιάννης άπάντησε ότι θὰ ήταν κρίμα νὰ φθάση στο Τριέστι και νὰ μὴ γνωρίση και τὴ Βενετιά! Δὲ γνώρισε όμως οὔτε τὸ Τριέστι. 'Ο Πάλλης έφυγε μόνος του, αφήνοντας στο Βλαχογιάννη ένα ποσὸ για νὰ γυρίση στον Πειραιᾶ, ὄχι όμως όπως ήρθαν με εἰσιτήριο πρώτης αλλά δευτέρας θέσεως. 'Ο Βλαχογιάννης προτίμησε νὰ γυρίση με εἰσιτήριο τρίτης. Τὴ διαφορά χρησιμοποίη-

ησε για να γνωρίσει τη Σμύρνη, και να μείνει μαγεμένος από τα εξαιρετικά γλυκίσματα που θυμόταν με τα όνόματα, τα γιαούρτια και τις άλλες λιχουδιές, και που ήταν φυσικό να θυμάται με νοσταλγία και στα χρόνια της κατοχής, που δεν υπήρχαν σχεδόν ισχνές αγελάδες και γιαούρτια, μα ούτε τα πιο στοιχειώδη και περιφρονημένα είδη πολύ συχνά. Στη Σμύρνη βρήκε και αγόρασε για το φίλο του Σπ. Μερκούρη, που είχε χορηγήσει ως δήμαρχος την έκδοση του «Αθηναϊκού Αρχείου» του, και δύο παλιά χρυσοποίκιλα πιστόλια. Το πάθος του για τα παλιά πράγματα τον συνώδευε και στα ταξίδια του· πάλες και σπάθες και καρυοφύλλια του Εικοσιένα έβλεπε ο επισκέπτης και στο σπίτι του Βλαχογιάννη, και ιερά ακριβά στολίσματα, όπως εκείνα που παιδί είχε αντικρύσει στο τρομερό όπλοστάσιο των Τζαβελαιών στην Έπαχτο. Ύστερα από μία πενταετία, στα χρόνια του αγώνα του τιτανικού της φυλής επάνω στα Αλβανικά, δηλ. τα Ήπειρωτικά βουνά, που ανάστανε τα έπη τα προγονικά, και τα πρόσφατα και τα παλιά, ο Βλαχογιάννης είχε την εύτυχια να χάριση στο Έθνος και ένα άλλο πολύτιμο χειρόγραφο: «Τα στρατιωτικά ένθυμματα του αγωνιστού του Εικοσιένα Ν. Κασομούλη». Για τη μεγάλη αυτή έθνική προσφορά οφείλεται ευγνωμοσύνη και στον κ. Φίλιππο Δραγούμη, τον διαχειριστή του Παγγείου κληροδοτήματος, που έκαμε δυνατή την έκτύπωση και των τριών τόμων του χειρογράφου.

Αυτοί ήταν οι σπουδαιότεροι χορηγοί του Βλαχογιάννη· ή πατριωτική γενναιοδωρία τους λάμπει μέσα στη θάλασσα τη θολή του χρήματος, σα φάρος παρήγορος, και δείχνει ότι δεν έλειψαν από την Ελλάδα και πλούσιοι, που συνεχίζουν την παράδοση Ζώσιμαδών και των άλλων ευεργετών του Έθνους μας.

ΧΡΟΝΙΑ ΚΑΤΟΧΗΣ — ΘΑΝΑΤΟΣ

Η βαρυχειμωνιά έδειρε βαρεια και το Βλαχογιάννη. Στην αρχή δεν υπέφερε πολύ· προνοητικός όπως ήταν, κουβαλούσε ό,τι μπορούσε: κάστανα, δσπρια, κομφλάου, σταφίδες, μαύρες έννοεΐται, που θεωρούσε πιο θερμαντικές και θρεπτικές, ακόμα και μπουκάλες με κρασί, αν και δεν ήταν εξαιρετικά φίλος του. Το σακκούλι του, που ήταν άχώριστος σύντροφός του, δε γύριζε ποτέ άδειο· πολλές φορές έφερε δύο, το ένα μέσα στο άλλο. Και όχι σπάνια τα μετέφερε μόνος. Δύσκολα επέτρεπε να τον βοηθήσουν οι φίλοι του, που έπροθυμοποιούντο γι' αυτό· ήταν διακριτικός, και ψυχολόγος. Ευαίσθητος στις φιλικές εκδηλώσεις. Οι προμήθειες αυτές του έδιναν ένα κάποιο αΐσθημα ασφαλείας. Το αΐσθημα αυτό του επέτρεψε ν' αφιερώσει το υπόλοιπο των δυνάμεών του για να δώσει στη δημο-

σιότητα και διάφορες εργασίες του γεμάτες σοφία, θετικότητα και ζωντανία· με ένταση καταπληκτική, σα να προμάντευε ότι το τέλος του δε θα ήταν μακριά, άρχισε να καταπιάνεται και με τον Καραϊσκάκη. Το υλικό που είχε συγκεντρώσει ως τότε, για να μάς γνωρίσει μαζί με τον άθανατο ήρωα της Ρούμελης και την άληθινή Ιστορία του Εικοσιένα, ήταν καταπληκτικό, έξαντλητικό και πρωτότυπο κατά το μεγαλύτερο μέρος, αφού δεν προερχόταν από έντυπες μονάχα πηγές, αλλά και αρχαιακές, έγγραφα, χειρόγραφα κλπ. Και όμως ένόμιζε ότι του είχαν διαφύγει κατά τις έρευνές του στο παρελθόν ώρισμα στοιχεία και ότι άλλα δεν ήταν πιστά. Με έστειλε λοιπόν τότε στο Αρχείο Αγωνιστών Έθνικής Βιβλιοθήκης, τότε στη Βιβλιοθήκη Βουλής και όπου άλλο θεωρούσε σκόπιμο, για να έρευνώ, να αντιγράψω κλπ. Πολλές φορές έρχόταν και ο ίδιος, πρωί-πρωί μάλιστα, και ξεφύλλιζε, ξεφύλλιζε και μελετούσε, ώρες ολόκληρες· έτσι περνούσε ο καιρός. Η ζωή όμως στο μεταξύ είχε γίνει άφορητη· όλα τα αγαθά μας, ακόμα και τα πιο στοιχειώδη (πορτοκάλια, λεμόνια κλπ.), μεταφέρονταν από τον κατακτητή στην πατρίδα του· κι αν ξέφευγε από κάτι το μάτι του το άρπαχτικό και άχόρταγο, αυτό θα ήταν άσημαντο και προσιτό μονάχα σε ένα μικρό κύκλο, που στένευε διαρκώς περισσότερο... Το σταμάτημα της συγκοινωνίας έκανε πιο δύσκολη και, σιγά σιγά, αδύνατη και την μετακίνηση για την άνευρεση, έστω και στη μαύρη αγορά, μερικών ψυχίων απ' το πλούσιο τραπέζι του κατακτητή και των συνεργατών του! Η κατάσταση αυτή δε μπορούσε παρά να έπιδράσει και στο Βλαχογιάννη. Η άντοχή, με την όποια τον είχε προικίσει ή φύση και που διατηρούσε ως τότε παρ' όλους τους κόπους, υποχωρούσε, κατά τρόπο που δεν άφινε άμφιβολία για το αποτέλεσμα και την τύχη του, τύχη κοινή των περισσότερων Έλλήνων, όχι μονάχα της ηλικίας του, αλλά και νεωτέρων! Με δυσκολία ανέβαινε τώρα τις σκάλες. Και σιγά σιγά σταμάτησαν τ' ανεβάσματα. Τα πόδια του βάραιναν διαρκώς· δεν τον ακολουθούσαν με προθυμία, για να φτάσει στο Σύνταγμα, για ένα κρύο νερό πολλές φορές, σταματούσε σε πολλά κατάσχηματα. Κάποτε που τον συνώδευσα σε κάποιο όργανισμό, που επέμενε να έμφανισθί ο ίδιος ο δικαιούχος για να πάρη λίγο σαπούνι, (και λίγες σταφίδες υποθέτω), ξεκινήσαμε από το Σύνταγμα στις 10 και φθάσαμε περασμένες 12. Σε κάθε τετράγωνο σταματούσε το έδινα κουράγιο, αλλά με το κουράγιο δε διορθώνονταν τα πράγματα. Συχνά του ανάγγελνα νίκες συμμαχικές· δεν είχε καμία άμφιβολία πως όλα θα γίνονταν σύμφωνα με τους πόθους μας, σύμφωνα με το δίκαιο. Συχνά όμως θυμόταν το τραγούδι του κλέφτη, που γεμάτος δόξα καλούσε τη

μάννα του να βγῆ να καμαρώση τῆ λεβεντιά καί τὰ δπλα του, καί κείνη τοῦ ἀπαντοῦσε: «Μέ τί ποδάρια νά σταθῶ, νά ρθῶ νά σ' ἀντικρύσω!» Κι ὁμως ἀξιῶθηκε νά δῆ καί νά χαιρετήση τὴν περίλαμπρη αὐτὴ ἡμέρα. Θὰ μπορούσε νά πῆ τώρα «νῦν ἀπολύοις τὸν δοῦλόν σου, δέσποτα...» ὁμως ἤθελε νά ζήσει.

Ὁ ἀρματωλὸς καί ἀρχηγὸς τῶσων ἀρματωλῶν Σφαλτός, ποὺ ἐφθασε σὲ βαθιὰ γέραματα κι' ὁμως ἤθελε νά ζήσει, ὅταν τὸν ρωτοῦσαν: «γιατί»; ἀπαντοῦσε: «γιὰ νά δῶ πότε θὰ βασιλέψουμε καί μεῖς μιὰ μέρα». Τόση πεποίθηση εἶχε γιὰ τὴ δικαίωση τῶν ἀγῶνων του. Ὁ Βλαχογιάννης ἤθελε νά ζήσει, ὄχι γιὰ νά χαρῆ τὸν τίτλο τοῦ «ἀριστίνδην» ἀκαδημαϊκοῦ, ποὺ ἡ Κυβέρνηση ἐθνικῆς ἐνότητος θεώρησε σκόπιμο νά τοῦ ἀπονεύμῃ, καί ποὺ τὸν ἀφῆσε ἀσυγκίνητο. Ἦθελε νά ζήσει ἀπὸ μιὰ ἄλλη φιλοδοξία. Ἀπὸ ἓνα ἄλλον πόθο ἱερό γιὰ νά ὀλοκληρώσῃ τὸν «Καραϊσκάκη» τοῦ γιὰ νά προσφέρει στὸ ἔθνος ἓνα ἀκόμη ἔργο ἀθάνατο· καί δούλευε ὅσο μπορούσε, μέρα καί νύχτα. Συχνὰ τὸ γραφεῖο του, ὅπου εἶχε τὸ κρεβάτι του, ἔμενε φωτεινὸ τὶς νύχτες ποὺ ἀγρυπνοῦσε. Ὁ Βλαχογιάννης ὁμως δὲν εἶχε τώρα τὴν ἀντοχὴ ποὺ εἶχε στὰ περασμένα χρόνια. Συχνὰ ἔκλειναν τὰ μάτια του καί ἔγερνε στὸ κρεβάτι ποὺ ἦταν καί κάθισμά του. Τὰ μάτια ἔκλειναν, ἀπὸ τὸ νοῦ του περνοῦσαν τώρα ἰδέες ὠραίες, γοητευτικές, πρωτότυπες, γιὰ νά σβύσουν ἀμέσως μόλις ξυπνοῦσε. Ἡ κατάσταση αὐτὴ τὸν ἀνάγκασε νά περιορίσῃ τὴ δημιουργικὴ του ἐργασία καί νά περιοριστῆ σὲ διαβάσματα. Τὸ διάβασμα τὸ θεωροῦσε ἀπαραίτητο συμπλήρωμα τῆς ἐργασίας του. Ἐδιάβαζε καί σημείωνε ὅ,τι τοῦ κινουσε τὸ ἐνδιαφέρον καί νόμιζε ὅτι ἔπρεπε ν' ἀποδελτιωθῆ. Ὅταν θυμόταν τὸν ποιητὴ, ἀνοίγε τὸ Βύρωνα, τὸ Σέλλεϋ καί τοὺς ἄλλους Ἀγγλοὺς ποιητὲς ποὺ ἔστεκαν δίπλα του (στὸ πρωτότυπο ἐννοεῖται). Ἀμα θυμόταν τὸν ἱστορικό, ἔπερνε τὸ Θουκυδίδη, τὸ Δ. Ἀλικαρνασσέα καί ἄλλους. Μιὰ μέρα ποὺ κύταζε ἓνα τόμο ὀγκώδη μὲ ρώτησε: «Τί νομίζεις εἶναι αὐτὸ τὸ βιβλίο; Ὁ Ἡρόδοτος, θεῖο βιβλίο τῆς ἀνθρωπότητος». Τὸν Ἡρόδοτο ἐκτιμοῦσε περισσότερο κι ἀπ' τὸ Θουκυδίδη. Μήπως ὁμως κι αὐτὸς δὲν ἦταν γιὰ τὰ χρόνια τοῦ ἱεροῦ μας Ἀγῶνα ἓνα εἶδος Ἡροδότου; Εἶναι κρίμα ὅτι δὲν τοῦ δόθηκε εὐκαιρία νά χαρίσῃ στὴ νέα γενεὰ παρά τὰ «Μηδικὰ» μονάχα τοῦ Ἡροδότου. Νεώτερος εἶχε καταπιαστῆ μὲ τὸν Πίνδαρο. Ὁ Γρυπάρης, φίλος καί θαυμαστής του ἀπὸ τὰ νεανικά χρόνια, τὸν παρακινουσε συχνὰ γι' αὐτό. Τώρα ὁμως τί μπορούσε νά κάμῃ; Τσακισμένος ἀπὸ τὰ χρόνια, ποὺ βάραιναν στὴν ἀλύγιστη ράχη του, τὴν κούραση, τὶς στερήσεις καί ταλαιπωρίες τῆς κατοχῆς, κοίταζε μελαγχολικά τὸ ἀπέραντο ὑλικό, συγκομιδὴ προσπάθειας ἐντατικῆς καί ἀκοίμητης, μιᾶς ὀλόκληρης ζωῆς, ποὺ τὸν περίμενε νά τὸ μετουσιώσῃ

σὲ ἓνα ἔργο ἀθάνατο· καί συχνὰ μοῦ ἔλεγε: «Δὲ θὰ ζήσω γιὰ νά τελειώσω τὸν «Καραϊσκάκη». Αὐτὸς ἦταν ὁ τελευταῖος καὶ μὸς του.

Ἡ ἐπικοινωνία μὲ τὸ Βλαχογιάννη ἦταν καί μιὰ εὐκαιρία γιὰ νάκούσῃ κανεὶς ἀπὸ τὸ στόμα του χίλιες δυὸ παρατηρήσεις, σοφές καί πρωτότυπες. Ὅλα τὰ πρόσεχε, ἔμψυχα καί ἀψυχα, δέντρα, πουλιά, ἀνθρώπους, γιὰτί πάνω ἀπ' ὅλα ὁ Βλαχογιάννης ἦταν καί ἔμεινε ποιητής. Καμάρωνε στὸ δρόμο τὰ κοκόρια, μᾶς ἔκανε ὀλόκληρη διδασκαλία γιὰ τὰ πετροχελίδονα καθὼς τὰ ἔβλεπε νά σπαθίζουν τὸν ἀέρα. Ἔστεκε μόλις ἐφθάναμε στοῦ Μακρυγιάννη γιὰ νά μοῦ δείξῃ τὴν πληγωμένη ὄψη τοῦ Παρθενῶνα, ποὺ πρόβαλλε ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ σπίτια καί ἔκανε τὴν ὁμορφιά του πὶδὸ συμπαθητική. Καθὼς προχωρούσαμε μοῦ ἔδειχνε στὸ χῶρο τῶν Ὀλυμπίων τὴ θέση μὲ τὶς σπηλιές, ὅπου καθισμένος ὁ Μακρυγιάννης ἔγραφε τὰ περίφημα ἀπομνημονεύματά του. Κατεβαίνοντας ἀπὸ τὸ μνημεῖο τοῦ Ἀγνώστου πρὸς τοῦ Ζαχαράτου, σήκωνε τὸ μπαστοῦνι καί μοῦ ἔδειχνε ἓνα ἀπὸ τὰ πουρνάρια τοῦ κήπου, ποὺ καθὼς ἔμεινε ἀκούρευτο καί ἀπεριποίητο ἀπὸ χέρι ἀνθρώπου, ἀπλωνε ἓνα κλωνάρι του πάνω ἀπὸ τὸ πεζοδρόμιο καί ἔμοιαζε τόξο, σὰ νά ἦταν στὸ λόγγο, καί πρόσθετε, ἐκφράζοντας τὴν ἐντύπωσή του: «Ἀριστούργημα».

Τὴ λέξη αὐτὴ χρησιμοποιοῦσε σὲ κάθε περίπτωση ποὺ ἔμενε ἐνθουσιασμένος: «Ἀριστούργημα» ἦταν μιὰ διήγηση, ἀλλὰ καί ἓνα γιαοῦρτι, καί ἓνα κρῦο νερὸ τοῦ Ζαχαράτου. Καί κεῖ εἶχε χίλια δυὸ νά προσέξῃ. Κάποτε δείχνοντας ἓνα κοσμικὸ τύπο, μὲ ἀψογὴ ἐμφάνιση, ποὺ ἔπινε τὸν καφέ του, μοῦ λέγει: «Τὸν βλέπεις αὐτόν; ἦταν ἓνας λωποδύτης. Εἶχε μπῆ σὲ κάποιο σπίτι στὸ Κολωνάκι, κι ἐπειδὴ τὸν πῆραν εἶδηση πήδηξε ἀπὸ τὸ παράθυρο...». Κι ὅταν τοῦ συνέστησα νά μιλήσῃ σιγώτερα γιὰ νά μὴν ἀκουστῆ, μοῦ ἀπάντησε: «Δὲν τολμάει νά μὲ κοιτάξῃ, γιὰτί ξέρω τὰ ἀπλута του...» Καί δὲν ἤξερε μονάχα αὐτά. Ἦξερε τὰ ἀπλута καί πολλῶν ἄλλων ἀνθρώπων μὲ ὄνομα καί στὴν κοινωνία καί στὰ γράμματα!.. Μοῦ τὰ ἔλεγε ὅλα γιὰ φίλους καί ἐχθρούς του. Ὅσα λέγονται ἀπ' αὐτὰ τὰ βλέπει ὁ ἀναγνώστης, συμπληρωμένα καί ἀπὸ ἐντυπώσεις, ἀνακοινώσεις κλπ., στὴ γνωμολογία Βλαχογιάννη, ποὺ δίνομε ξεχωριστά. Ἐννοεῖται ὅτι ὅλα αὐτὰ ἐλέγονταν ἀνοιχτά, χωρὶς καμουφλαρίσματα καί ὑπονοούμενα. Καθὼς τὸν ἀκούγα, ἔκανα τὴ σκέψη: τώρα φυσικὸ εἶναι νά πῆ αὐτό, ἀλλ' αὐτὸ δὲ λέγεται. Καί ὁμως τὸ ἔλεγε, σὰ νά «ἐξεμαίευε» τὴ σκέψη μου. Ἦταν τρομερὴ ἡ εὐλικρίνειά του καί μιλοῦσε ἔτσι μπροστὰ καί σὲ ἄλλους. Ὅσοι δὲν τὸν ἤξεραν, τὸν παρεξηγοῦσαν καί παρανοοῦσαν τὰ λεγόμενά του. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαράτου καμάρωνε καί τὶς διάφορες παρελάσεις. Ἡ θέση του ἦταν ἓνα παρατηρητή-

ριο πού του επέτρεπε νά βλέπη και μέσα και έξω.

Ἦρθε ὥρα ὅμως πού τὰ πόδια του ἐβάραιναν περισσότερο. Τότε σωριάστηκε στό κρεβάτι του και παρά τις ἐλπίδες και τὰ φάρμακα πού του ἔδιναν οἱ γιατροί, — εἶχαν σταλῆ ἀπό τόν κ. Μ. Μαντούδη, Διευθυντὴ Γραμμάτων, πού εἶχε δείξει ζωηρότατο ἐνδιαφέρον και στήν προκειμένη περίπτωση, — και ὁ συντοπίτης και προσωπικός γιατρός και φίλος του κ. Σ. Ράντζος, ἡ κατάσταση τῆς ὑγείας του ὄλο και χειροτέρευε. Κάποια μέρα τὸν βρῆκα σὲ ἀπελπιστική κατάσταση. Δὲ μποροῦσε νά θυμηθῆ πού εἶχε βάλει τὸ πορτοφόλι του και ἀνησυχούσε. Τὸ βρῆκα κάτω ἀπὸ τὸ κρεβάτι του, ἀλλὰ πρὸς τὸ κέντρο, πού δὲν εἶχαν ψάξει ἠσύχασε και μοῦ εἶπε: «Κάτι τρομερὸ μοῦ συνέβη ἀπόψε», και πρόσθεσε ἡ ἀδελφή του ὅτι εἶχε πέσει ἀπὸ τὸ κρεβάτι και ἔμεινε στό πάτωμα ὡς τὸ πρωῒ, φανταζόμενος ὅτι βρίσκεται στό Μπεννακέϊκα. Μόλις διαπίστωσα τὴν κατάσταση αὐτή, ἔτρεξα και εἰδοποίησα τὸν κ. Μαντούδη, πού ἐνέργησε ἀμέσως γιὰ τὴν εἴσοδό του στόν «Εὐαγγελισμό», ὅπου θεωρήθηκε ἀπαραίτητη ἡ μεταφορά του. Στὸ δρόμο πού πηγαίναμε μὲ τὸ νοσοκομειακὸ αὐτοκίνητο, — ξαπλωμένος ἐκεῖνος στό φορεῖο κι ἐγὼ δίπλα, μοναδικὸς σύντροφός του, — τοῦ θυμίζα κάθε μέρος πού περνούσαμε και δὲν ἔπαυα νά του μεταδίδω τὴν αἰσιοδοξία μου, ὅτι πολὺ γρήγορα θάναλάμβανε και θά γύριζε στό σπίτι του. Μὲ κοίταζε χωρίς νά μιλά. Ἡ παρουσία τοῦ σεβαστοῦ φίλου ποιητοῦ κ. Σ. Σκίπη, πού ἔσπευσε πρῶτος αὐτὸς ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ πνευματικοῦ μας κόσμου νά ἐνθαρρύνῃ τὸν ἄρρωστο φίλο του, συγκίνησε βαθιὰ τὸ Βλαχογιάννη. Στὴν ἀρχὴ

φαινόταν νά συμερίζεται τις ἐλπίδες πού του ἔδιναν ὄλοι, γιατροί και φίλοι. Ὅσο περνοῦσαν ὅμως οἱ μέρες, ἡ δρεξὴ του ὑποχωροῦσε διαρκῶς και περισσότερο. Τὰ φαγητὰ και τὰ φρούτα τῶν φίλων ἐγύριζαν ὅπως ἔρχονταν. Οἱ γιατροὶ τὸν παρακολουθοῦσαν γιὰ νά διαπιστώσουν ἀπλῶς τὴ χειροτέρευση. Μιὰ μέρα τὸν βρῆκα ντυμένο στό κρεβάτι του (β' θέση), ἔτοιμο νά γυρίσῃ στό σπίτι του. Δὲν εἶχε δύναμη ὅμως νά σταθῆ και ξανάπεσε χωρίς νά σηκωθῆ πιά. Κι ὅταν οἱ γιατροὶ ἀποφάσισαν νά του κάμουν μερικές ἐνέσεις, ἦταν ἀργά. Σὲ μιὰ στιγμή πόνου ἀπὸ τις ἐνέσεις, θυμῆθηκε τὸν ἑαυτό του και θέλησε νά χειροδικήσῃ. Αὐτὴ ἦταν ἡ τελευταία ἀντίδραση. Ὑστερα πῆρε τὴν ἀπόφαση. Δὲν ἔβαζε τίποτα στό στόμα του, ὡς πού ἦρθε τὸ μοιραῖο. Ἡ 23 Αὐγούστου, ἡμέρα πού γιόρταζε τὸν τόπο του ἡ Παναγία ἡ «Προυσιώτισσα» πού τόσο τιμοῦσε κι ὁ Καραϊσκάκης, ἦταν ἡ τελευταία του. Τὴν ἄλλη μέρα—τί σύμπτωση!—γιορτῆ κι αὐτὴ μιᾶς ἄλλης μεγάλης μορφῆς τοῦ τόπου του και τοῦ Χριστιανισμοῦ, τοῦ Κοσμά τοῦ Αἰτωλοῦ, τὸν ἔφεραν στό Α' νεκροταφεῖο, ὅπου οἱ φίλοι του Γ. Ἀθάνας, Α. Σικελιανὸς και Ν. Βέης, τὸν ἀποχαιρέτησαν ἐκ μέρους τοῦ πνευματικοῦ κόσμου μὲ συγκινητικὰ και ἐμπνευσμένα λόγια.

Ἀπὸ τὴν τελευταία κατοικία του ἀγναντεύει τώρα ὁ Βλαχογιάννης τὴν Ἀκρόπολη και τὸν «Ἀνάλατο». Κι ἂν οἱ νεκροὶ ἀναθυμοῦνται, θά δραματίζεται τις νίκες τοῦ Καραϊσκάκη, πού θᾶρχονται και πάντα θᾶρχονται γιὰ νά θυμίζουν, μαζί μὲ τὴν ἀθάνατη ἐκείνη γενεά, και τὸ ὄνομα τοῦ Γιάννη Βλαχογιάννη, πού ἀνάστησε μὲ τὸ ἔργο του τὸ ἀπέραντο τὰ ἀθάνατα τρόπαιά της.

ΑΓΓΕΛΟΣ Ν. ΠΑΠΑΚΩΣΤΑΣ

